

Олена Круть

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Горлівський інститут іноземних мов

Україна

ІМЕННИК НА ПОЗНАЧЕННЯ ОСОБИ-ДІЯЧА АГРЕСІЇ: СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується зростанням інтересу науковців до комунікативних (Н. К. Кравченко, О. П. Воробйова), когнітивних процесів у мові та мовленні (С. А. Жаботинська, С. І. Потапенко), що базуються на теорії номінації (Н. Д. Арутюнова, О. С. Кубрякова) та здобутках у аналізі ономасіологічної структури (Н. І. Панасенко, О. С. Кубрякова) та словотвору (О. О. Селіванова, М. М. Полюжин). Спрямованість лінгвістичних розвідок до антропоцентризму обумовлює увагу вчених до вивчення мовних одиниць, які фіксують результати соціальної взаємодії на тлі змін у житті сучасного суспільства. Незважаючи на чисельні здобутки у визначенні поняття агресії у галузі філософських (В. Д. Гвоздецький, В. І. Фуркало) та психологічних студій (L. Berkowitz, K. Lorenz), у лінгвістиці існують певні прогалини щодо його дослідження, зокрема, ономасіологічної структури одиниць на позначення агресії. Виокремлення ономасіологічної структури, у свою чергу, пов'язано з підходом, що поєднує її розгляд на чотирьох етапах аналізу: словотвірному, ономасіологічному, когнітивному та комунікативно-функціональному.

Метою цієї роботи є визначення структурної організації іменників на позначення особи-діяча агресії на словотвірному етапі дослідження.

Структурне моделювання іменників на позначення особи-діяча агресії на базі словотвірного аналізу дозволяє встановити словотвірний тип, словотвірну модель, словотвірне значення слова. Словотвірний аналіз спрямований на підготовку підстав для дослідження слів як експонентів агресії на ономасіологічному та когнітивному етапах дослідження.

Належність іменників на позначення особи-діяча агресії до одного словотвірного типу визначається за наявністю загальної словотвірної моделі, загальної твірної основи, *форманту* (суфіксу) як морфологічного показника.

Словотвірне значення іменників визначається шляхом співвідношення похідного слова з твірною основою за допомогою форманта [1, с. 114]. Похідні іменники на позначення особи-діяча агресії характеризуються певною структурою з відповідним семантичним відношенням словотвірного форманта й твірної основи, що виокремлюється на основі систематизації словотвірних моделей за певним словотвірним типом (афіксацією) [2, с. 5] та словотвірним значенням.

Похідні іменники на позначення особи-діяча агресії належать до словотвірної категорії предметності, характеризуються спільними способами словотвору – афіксацією, скороченням (усіченням твірної основи), наявністю спільного форманта – суфікса, префіксу в основі іменників досліджуваних мов та спільного словотвірного значення.

До похідних іменників на позначення особи-діяча агресії належать:

1) **відіменникові похідні з моделлю іменникова твірна основа + суфікс із значенням діяча**’;

2) **віддієслівні похідні, які мають модель ‘(префікс) + дієслівна твірна основа + суфікс із значенням діяча**’;

3) **відприкметникові похідні з моделлю ‘прикметникова твірна основа + суфікс із значенням діяча**’.

У досліджуваних мовах відіменникові одиниці на позначення особи-діяча агресії утворюються за шістьма словотвірними значеннями:

1) **суб’єкт, що діє на об’єкт, названий твірною основою:** англ. *header* ‘головоріз, кат’, укр. бачкист ‘грабіжник, що спеціалізується на крадіжках бачат (годинників)’, рос. бердан-очник ‘грабіжник, що здійснює крадіжки ручної поклажі бердан(к)и (посилки) на вокзалах’;

2) суб'єкт, схожий на те, що названо твірною основою: англ. – не зареєстровано, укр. змій-єня 'худорлявий хлопчик, який проникає у квартиру для обкрадання через кватирку', рос. крыс-ят-ник 'дрібний злодій, що здійснює крадіжки продуктів із сараїв';

3) суб'єкт, що діє на місці, названий твірною основою: англ. *street-er* 'хуліган', укр. банщик 'вокзальний злодій, де баня – вокзал', рос. майданщик 'вокзальний злодій, грабіжник у поїзді, майдан - вокзал, поїзд';

4) суб'єкт, що діє у час, названий твірною основою: англ. – не зареєстровано; укр. денник 'грабіжник, який діє вдень'; рос. лунатик 'грабіжник уночі';

5) суб'єкт, який використовує те, що названо твірною основою: англ. *sworder* 'головоріз', укр. алмазник 'злодій, склоріз, де алмаз – ніж, пінцет', рос. мойщик 'злочинець, який використовує "мойкою" при карманих крадіжках, де мойка – лезо бритви';

6) суб'єкт, який діє, використовуючи те, що названо твірною основою: англ. – не зареєстровано, укр. скляр 'злодій, який здійснює крадіжки через вікно, скло', рос. десантник 'злодій, який скидає вантажі з транспорту'.

Словотвірна модель 'іменникова твірна основа + суфікс' є джерелом для формування трьох нових словотвірних значень в англійській мові та шести – у слов'янських мовах. Розглянемо деякі приклади.

Похідні іменники англ. *head-er* 'той, хто діє на об'єкт – голова з метою позбавлення життя', укр. бачк-ист 'той, хто діє на об'єкт – бачата з метою привласнення', рос. бердан-очн-ник 'той, хто діє на об'єкт – берданка з метою привласнення' мають словотвірне значення суб'єкта, який діє на об'єкт, названий твірною основою, в результаті взаємодії іменникової твірної основи та суфіксальних формантів на позначення особи-діяча (пор. англ. *-er*, укр. *-ист*, рос. *-ник*). Твірна основа похідних іменників на позначення асоціюється з напрямком дії суб'єкта на об'єкт, наприклад, англ. *head*, укр. бачата, рос. берданка. Цей факт є підставою вважати, що зміст похідних такого типу міститься у їхній твірній основі, потенційна сема «мета діяльності» імплікована у семантиці таких похідних.

Модель іменників укр. змі(й)-єня 'той маленький, який схожий на змія, джерело порівняння – манера поведінки', рос. крыс-ят-ник

‘той, хто схожий на щура, джерело порівняння – манера поведінки’ має словотвірне значення суб’єкта, схожого на те, що названо твірною основою, відповідно. Твірні основи цих похідних прагнуть до синтагматичних зв’язків із суфіксальним формантом із значенням суб’єкта дії (діяча), пор. укр. -еня, рос. -ят-ник. Значення таких похідних іменників уточняється додатковим змістом їхньої семантики, а саме – об’єктно-просторової діяльності суб’єкта. Однак зазначене вище не є типовим для утворення похідних іменників на позначення особи-діяча агресії в англійській мові.

Словотвірне значення ‘суб’єкта, який діє на місці, названому твірною основою’, є характерним для утворення похідних іменників: англ. *street-er* ‘той, хто діє на вулиці’, укр. бан-щик ‘той, хто діє на бані – вокзалі’, рос. майдан-щик ‘той, хто діє на майдані – привокзальній площі’. Формування таких похідних здійснюється у тому випадку, коли їхні твірні основи взаємодіють із типовими для цих основ суфіксами-формантами (англ. - *er*, укр. -щик, рос. -щик). Значення об’єктно-просторової орієнтації суб’єкта міститься у твірній основі одиниць на позначення агресії.

Моделі похідних іменників ден-ник ‘той, хто діє вдень’, лун-а-тик ‘той, хто діє вночі’ формуються на підставі словотвірного значення ‘суб’єкт, який діє в час, названий твірною основою’, відповідно. Похідні такого словотвірного типу утворюються, коли твірні основи вступають у синтагматичні асоціативні зв’язки з суфіксами-формантами –ник, -тик. Семантика слів ден-ник ‘грабіжник, який діє вдень’, лун-а-тик ‘грабіжник, який діє вночі’ набуває додаткового значення просторово-часової діяльності суб’єкта. Значення агресивної діяльності імпліковано у їхній семантиці. Однак таке словотвірне значення не є типовим для формування похідних іменників в англійській мові.

Зазначимо, що похідні іменники зі структурою ‘іменникова твірна основа + суфікс’ набувають характеристик, які є необхідними для найменування дійсності. Наприклад, дію суб’єкта, що позначено суфіксами англ. -*er*, укр. -ник, рос. -щик пов’язано як з об’єктно-просторово-часовою дійсністю, так й з інструментальною (пор. англ. *sword* = ‘меч’, укр. алмаз = ‘ніж’, рос. мийка = ‘бритва’). У семантиці іменників, наприклад, англ. *sword-er* ‘той, хто діє за допомогою *sword* (меча)’, укр. алмаз-ник ‘той, хто діє за допомогою алмазу’, рос. мой-щик ‘той, хто діє за допомогою мойки’ закладено словотвірне

значення 'суб'єкту, який використовує те, що названо твірною основою'. Потенціальному сему «привласнення» імпліковано у структурі таких похідних.

Моделі похідних укр. скл-яр той, хто діє за допомогою скла, мета – 'привласнення', **рос.** десант-ник 'той, хто діє через десант, мета діяльності – привласнення' є носіями словотвірного значення 'суб'єкту, хто діє за допомогою того, що названо твірною основою' завдяки реалізації синтагматичних зв'язків іменникової твірної основи з найменуванням засобу здійснення дії (укр. скло, **рос.** десант з суфіксами суб'єкта дії **-яр, -ник**) у структурі 'іменникова твірна основа + суфікс зі значенням діяча'. Таке словотвірне значення не є типовим для формування похідних іменників на позначення особи-діяча агресії в англійській мові.

Розглянемо утворення віддієслівних іменників на позначення особи-діяча агресії. У досліджуваних мовах такі одиниці, що утворені за моделлю '(префікс) + дієслівна твірна основа + суфікс', допускають реалізацію словотвірного значення 'суб'єкту, виконуючого дію, названою твірною основою': пор. англ. *break-er, kill-er*, **укр.** граб-іжник, **рос.** граби-тель.

Модель похідних віддієслівних іменників утворюється за допомогою 'дієслівної твірної основи зі значенням дії та суфіксу', що є як морфологічним показником, так й носієм значення найменування суб'єкта та об'єкта дії.

Звернемося до утворення відприкметникових похідних іменників. Іменники на позначення діяча агресії, що утворюються за моделлю 'прикметникова твірна основа + суфікс із значенням діяча'. Такі похідні мають словотвірне значення 'суб'єкту, названий твірною основою'.

Словотвірне значення 'суб'єкту, названого твірною основою', не є типовим для утворення похідних такого типу в англійській мові, на відміну від слов'янських мов, де таке словотвірне значення вважається базовим. У цьому випадку суфікси укр. -уш-; **рос.** -уш- репрезентують негативну, зневажливу оцінку, суфікси укр. -ник; **рос.** -ник – є показниками ЛГК іменника та мають значення суб'єкта дії. Прикметникові твірні основи укр. чорн-, **рос.** тих- є носіями як найменування кольору у словах (укр. чорн-уш-ник 'той, хто є чорний'), так й якісної характеристики людини у словах (**рос.** тих-уш-ник 'той,

хто є тихий’). Наведені властивості підлягають інтерпретації на наступних етапах аналізу.

Як показують результати аналізу, семантика похідних іменників на позначення особи-діяча формується завдяки функціональній здатності знаку експлікувати значення діяча за допомогою дієслівних та іменних (іменникових або прикметникових) твірних основ, які характеризуються здатністю до реалізації асоціативних синтагматичних зв’язків.

Звернемося до утворення складних (складнопохідних) іменників на позначення особи-діяча агресії. Модель для зіставного аналізу складних одиниць встановлюється на основі спільної систематизації відношень між твірними основами у словотвірній моделі композитів [2, с. 11] за певним словотвірним значенням. Зіставний аналіз складних одиниць спрямований на визначення національних особливостей формування різних словотвірних типів, які є характерними для кожної із трьох досліджуваних мов [3; 4; 5; 6]. Саме це пояснює підхід, відповідно до якого семантика складного слова розглядається у взаємодії з його структурою на основі методики словотвірного аналізу.

До складних (складнопохідних) іменників на позначення особи-діяча агресії належать іменники, що структуруються за двома моделями: ‘прикметникова (іменникова) твірна основа + іменникова твірна основа’ та ‘іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс зі значенням діяча)’.

Складні іменники зі структурою ‘прикметникова твірна основа + іменникова твірна основа’ характеризуються двома типами словотвірних значень:

- 1) найменування місцезнаходження суб’єкту дії так, як названо у першій твірній основі;
- 2) найменування суб’єкта дії таким, як названо у першій твірній основі.

Словотвірні значення ‘найменування місцезнаходження суб’єкта дії так, як названо першою твірною основою’, та ‘найменування суб’єкта дії таким, як названо першою твірною основою’ не є типовими для утворення складних іменників, але є підставою для формування таких похідних іменників, як укр. *горищник* ‘зłodий, який обстежує горища на наявність там забутих цінних речей’, рос. *дачник*

‘зłodій на дачі’. В англійській мові ці значення активізуються тільки у тому випадку, коли комбінаторика двох твірних основ прикметника зі значенням місця та іменника зі значеннями: «людина», її «частини тіла» або найменування тваринного світу реалізуються у структурі іменників англ. *panel-thief* ‘зłodій, що проникає у притон, через розсувну панель у стіні’, англ. *hedge-bird* ‘грабіжник’, англ. *smart-mouth* ‘нахабник’, англ. *hard-head* ‘жорстока людина’. Реалізація моделі такого словотвірного типу здійснюється завдяки синтагматичним асоціативним зв’язкам, що є типовими для комбінаторики ад’єктивних (іменникових) та іменникових твірних основ. При цьому, в англійській мові їхня граматикалізація завершується асоціативним узгодженням та активізується імплікованим предикатом.

Звернемося до утворення складних (складнопохідних) іменників за моделлю ‘іменникова твірна основа + (дієслівна твірна основа + суфікс зі значенням діяча)’. Такі композити мають такий тип словотвірних значень – ‘найменування суб’єкта дії другої твірної основи, який спрямований на об’єкт першої твірної основи’: пор. англ. *jail-(breaker)* ‘злочинець, що здійснює втечу з місця ув’язнення’, *shop-(breaker)* ‘погромник крамниці’, укр. торбо-хвват, рос. горло-рез, голово-рез.

Словотвірне значення найменування суб’єкта дії другої твірної основи, який спрямований на об’єкт першої, є типовим для утворення складних (складно-похідних) іменників. В англійській мові це словотвірне значення формується за допомогою суфіксації. Пор.: англ. *jail-(breaker)* ‘злочинець, що здійснює втечу з місця ув’язнення’, *shop-(breaker)* ‘погромник крамниці’. Предикат дії другої твірної основи (англ. *break*) виявляє прагнення до реалізації зв’язків із об’єктом, тобто з першою твірною основою (пор. англ. *jail*, *shop*). Граматична домінанта із значенням суб’єкта дії, наприклад, суфікс *-er* завершує асоціативне узгодження й свідчить про семантичне «зміщення» у сумі значень іменникової та дієслівної твірних основ. В результаті породжується новий складний іменник, пор.: *to break a shop => shop-(break-er)* ‘той, хто громить крамниці’.

В українській та російській мовах таке словотвірне значення реалізується у комбінаториці твірних основ іменників зі значенням речей, частин тіла (укр. торба, рос. горло), та дієслів дії (укр. хапати, рос. резать), завдяки іншому способу словотвору – скорочення (усічення) дієслівної твірної основи: укр. торбо-хап, рос. горло-рез.

Таким чином, взаємодія структури й семантики складних (складнопохідних) іменників на здійснюється за наявності таких факторів: здатність знаку до їхньої самоорганізації у структурі двох словотвірних моделей. Вибіркова здатність знаку до трансляції картини світу через складне слово притаманне трьом досліджуваним мовам. «Активність» знаку до утворення складних слів в англійській мові свідчить про універсальну тенденцію англійської мови до економії мовного матеріалу [7] та відображає розвиток світової цивілізації у процесах пізнання мови, її когнітивних механізмів [8, с. 34-36]. Складні слова набувають значення агресивної дії за допомогою експлікованого або імплікованого предикату дії.

Результат дослідження похідних та складних (складнопохідних) одиницьнапозначенняособи-діячаагресіїдозволяєнамстверджувати, що формування їхньої семантики на цьому етапі здійснюється за участю твірної основи у структурі похідного слова та двох твірних основ – у структурі складного. Зазначимо, що словотвірна форма слова вказує на самоорганізацію його структури, тому регулярність та вмотивованість вважаються головними характеристиками словотвірного типу [9, с.26]. У словотвірному значенні мовних одиниць певною мірою упрозорений додатковий зміст: похідні та складні слова включають значення не тільки мотивуючої твірної основи, але й дієслівних актантів. Отже, існує певна залежність змісту іменника на позначення особи-діяча на позначення агресії від семантики дієслівних актантів та їхньої кількості у синтагматичних залежностях дієслівного предиката [10].

Суфікси-форманти похідних / складнопохідних або друга частина складних одиниць завершують морфологічне оформлення нового слова та демонструють семантичне «зміщення» у значенні слова та його перехід у новий ЛГК іменника, або вказують, що у значенні слова здійснюється уточнення твірної основи.

Таким чином, характерною рисою англійської мови є утворення складних (складнопохідних) іменників, де їхня семантика формується завдяки здатності знаку до реалізації асоціативних синтагматичних зв'язків двох іменних або іменної та дієслівної основ, що функціонують як семантична домінанта. Вище зазначений факт свідчить про універсальність мислення англійця та тенденцію до економії мовного матеріалу.

Національно-культурна специфіка української та російської мов визначається високою здатністю знаку до формантного утворення похідних на позначення особи-діяча агресії, що свідчить про унікальну «концентрацію в них лінгвістично значущих елементів», які відображають образ мислення та світосприймання людей, що спілкуються українською та російською мовами [11; 12]. Значення агресивної діяльності людини експліковано в структурі віддієслівних похідних та імпліковано в семантиці відіменникових та відприкметникових. Суфікс демонструє семантичне «зміщення» у значенні слова або конкретизацію твірної основи, що обумовлює перехід у ЛГК іменників.

Словотвірне моделювання іменникових утворень на позначення особи-діяча агресії є підготовчим етапом до дослідження ономасіологічної структури одиниць на позначення особи-діяча агресії. Необхідність ономасіологічного аналізу номінатем зумовлена тим, що саме він, як розвиток структурно-семантичного аналізу, веде до когнітивного аналізу одиниць на позначення особи-діяча агресії. Тому перспективою дослідження вважаємо аналіз його структури на ономасіологічному, когнітивному та комунікативно-функціональному рівнях.

Список використаної літератури

Ширшов И. А. Проблемы словообразовательного значения в современной отечественной науке. Вопросы языкознания. 1979. №5. С. 113-119

Балтова Ю. Рабочая модель для сопоставительного исследования близкородственных языков. Сопоставительное изучение словообразования славянских языков / Под ред. Г. П. Нещименко. Москва: Наука, 1987. С. 5-10.

Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке. Москва: Высш. школа, 1985. 187 с.

Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. Москва: Наука, 1981. 199 с.

Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові. Запоріжжя: ЗДУ, 2001. 362 с.

Ball A. Compounding in the English language. New York: Dutton, 1971. 123 p.

Мешков О. Д. Словосложение современного английского языка. Москва: Наука, 1976. 245 с.

Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва: Институт языкознания РАН, 1997. 331 с.

Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва: Наука, 1973. 280 с.

Кубрак И. С. Синтагматические свойства имен существительных акционального содержания в современном английском языке: автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Киев, 1983. 23 с.

Вихованець І. Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.

Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: из наблюдений над речевой практикой Масс-Медия. Санкт-Петербург: Златоуст, 1999. 319 с.

Резюме

У статті досліджуються іменники на позначення особи-діяча агресії. З'ясовано, що у зіставлюваних мовах такі слова реалізуються похідними та складними. Останні характеризуються певним словотвірним значенням, словотвірним типом та словотвірною моделлю. В англійській мові іменники на позначення особи-діяча агресії репрезентуються складними одиницями, в українській та російській – похідними. Словотвірний етап є підготовчим для ономасіологічного й когнітивного аналізу, та дає підстави для визначення формування слова на комунікативно-функціональному рівні. Необхідність ономасіологічного аналізу зумовлена тим, що саме він, як розвиток структурно-семантичного аналізу, веде до когнітивного аналізу одиниць на позначення особи-діяча агресії.

Ключові слова: словотвірний етап, словотвірне значення, словотвірний тип, словотвірна модель, похідні одиниці, складні слова, ономасіологічний аналіз, комунікативно-функціональний рівень.

Резюме

В статье исследуются имена существительные с обозначением лица-деятеля агрессии. Выяснено, что в сопоставляемых языках подобные слова реализуются производными и сложными. Последние характеризуются определенным словообразовательным значением, словообразовательным типом и словообразовательной моделью. В английском языке имена существительные с обозначением лица-деятеля агрессии репрезентируются сложными словами, в украинском и русском языках – производными. Словообразовательный этап является подготовительным для ономасиологического и когнитивного анализа и дает основания для формирования слова на коммуникативно-функциональном уровне. Необходимость ономасиологического анализа обусловлена тем, что именно он, как продолжение структурно-семантического, ведет к когнитивному анализу единиц с обозначением лица-деятеля агрессии.

Ключевые слова: словообразовательный этап, словообразовательное значение, словообразовательный тип, словообразовательная модель, производные единицы, сложные слова, ономасиологический анализ, коммуникативно-функциональный уровень.

Summary

The article deals with the nouns denoting person-the doer of aggression. The purpose of the work is to define the structure of the words on the derivational stage. It has been established, that in the languages compared, these words are realized by derivatives and composites. Derivational meanings, derivational types and derivational models characterize the above-mentioned ones. In English the nouns denoting person-the doer of aggression are represented by composites, whereas in Ukrainian and in Russian the words under study are expressed by derivatives. The derivational stage of the research gives the basis for the analysis of the words on the onomasiological, cognitive and communicative functional stages. The necessity of onomasiological analysis is predetermined by the continuity of the structural semantic one and gives the basis for the cognitive stage of the analysis of the words denoting person-the doer of aggression.

Keywords: the derivational stage, the derivational meaning, the derivational type, the derivational model, derivatives, composites, onomasiological analysis, communicative functional level.

